

DOĞU VE BATI DÜNYASI KARŞISINDA MEHMET ÂKİF

Yrd. Doç. Dr. Alim GÜR*

Doğu ve Batı meselesi milletimizin gündeminde öteden beri, değişik boyutlar, isimler ve şekillerde hep olagelmıştır. Gidişatından anlaşıldığı kadarıyla sağlıklı bir çözüm bulununcaya kadar da gündemden düşmeyecektir.

Batı toplumlari ve medeniyeti, aslından Doğu'ya mensup milletimiz için, çok eski tarihlerden günümüze kadar geçen zaman içerisinde, birbirine zıt gibi görünen başlıca iki anlam taşımıştır. Bunlardan birincisi şöyle ifade edilebilir: Osmanlı Devleti'nin ekonomik, askerî ve idarî sıkıntıları karşılamaya başladığı XVII. yüzyılın sonlarına kadar Batı'ya karşı küçümseyici bir tavır takınılmış ve Garp ülkeleriyle ilgili münasebetlerde daha ziyade "ilâ-yı kelimetullah" anlayışı hâkim olmuştur. Milletimiz için Garb'ın ikinci anlamı ise, Osmanlıların gerileme devrine girmeleri ile başlar. Özellikle İkinci Viyana Kuşatması (1683) ile maddî gücün Batı'ya geçtiğinin fark edilmesinden sonra, gerileme sürecini durdurabilmek için Batı medeniyeti artık Osmanlılar arasında ileri sürülen çarelerden biri anlamına gelebilmiştir. İşte bu sürecin sonunda hayatımıza Garplılaşıma (Batılılaşma) terimi de yerleşmiştir.

* S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Zaman içerisinde; “teceddüd, ıslahat, tanzimat, asrîlik asrîleşme, muasırlaşma, muasır medeniyet seviyesine ulaşma ve çağdaşlaşma” gibi adlarla karşımıza çıkabilen Batılılaşma tabiri, günümüz Türkçe’inde; “genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye’inde Batı’nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasî, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.”¹

Bizde Batılılaşma hareketi önceleri, daha çok askerî alanla sınırlı tutulmaya çalışılırken, zamanla idarî, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata da yayılmıştır.

Batı ile geliştirilen bu münasebetler, bir müddet sonra bazı Osmanlı aydınları arasında bir zihniyet değişikliğine yol açmıştır. Kendilerini toplumun diğer unsurlarından önde gören bu aydınlar, halkı yönlendirmek ve değiştirmek gibi bir misyonu üstlenmişlerdir.

Ne var ki sosyal olaylarda tam bir ittifaka nadiren ulaşılabilir. Bundan dolayı aydınların bir bölümü yüzünü tamamen Batı’ya dönerken, bazıları ise bunların karşısında yer almışlardır. Özellikle gelenekçi bazı aydınlar ve din adamları karşı tavrı takınırken, Batı ülkelerini gidip gören veya bir şekilde tanıyan ve zihniyetinde bu yönde değişiklik olanlar ise Batı’ya taklit etmenin tek çare olduğunu savunmuşlardır. Bu iki kitle arasında yankıları günümüze kadar süren; batıcılık-gelenekçilik, ilericilik-gericilik gibi tartışmalar hep olagelmıştır.

Bu arada hemen belirtmeliyiz ki, kanaatimizce Batılılaşma meselesinde aydınlarla sanatçılarımızı; “tarafdar olanlar” ve “karşıtlar” diye keskin çizgilerle iki gruba ayırmak doğru değildir. Çünkü onların Batı karşısındaki olumlu veya olumsuz tavırları farklı seviyede olmuştur.

Nitekim değindiğimiz tartışma süreci içinde zamanla hem Şark-İslâm kültür ve medeniyeti ile yoğrulmuş, hem de Batı’dan gelen ilimleri tahsil etmiş insanlar da yetişmiştir. Bunlar Batılılaşma konusunda diğerlerinden biraz daha değişik fikirler ileri sürmüşlerdir.

¹ M. Şükrü Hanioglu, “Batılılaşma: I. Giriş” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 5, İstanbul, 1992, s. 148.

Hiç şüphesiz değişik görüşü savunanlardan biri de, Batılılaşma olgusunu yoğun bir şekilde idrak eden, hem Doğu'yu hem de Batı'yı yakından tanıyan Mehmet Âkif Ersoy'dur. İşte biz burada, manzum ve mensur eserlerinden hareketle, onun Doğu ve Batı medeniyeti ile ilgili görüşlerini belirlemeye çalışacağız.

Buna geçmeden önce bir iki hususun altını çizmekte yarar görüyoruz. Öncelikle belirtmeliyiz ki Âkif, eserlerinde Asya'ya ve Şark'a mensup olduğumuzu açıkça ifade eder. "Bülbül" şiirinde bir mensubiyet, sistemle birlikte dile getirilir:

Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefasız, kansız evlâdı,

Serâpâ Garb'a çığnettım de çıktım hâk-i ecdâdı! (s.458^x)

Abdü'r-reşid İbrahim Efendi'nin "Âlem-i İslâm" adlı eserini tanıtan ve tavsiye eden bir yazısında da M. Âkif, dünyada en az kendi kaynağımız ve memleketimiz olan Asya kıt'asını bildiğimizi söyler².

Yine bu yazıda Âkif'in takındığı objektif tavır da altı çizilmeye değer bir diğer husustur. Söz konusu yazıda o, Batı beldelerini anlatan seyahatnamelerle ilgili ihtiyacımızı bir şekilde giderebileceğimizi belirttikten sonra, "Asya'yı hangi eserden öğreneceğiz?" sorusunu ortaya atar. Bu noktada Batılı seyyahların Doğu'yla ilgili seyahatnamelerine pek güvenilmeyeceğini enteresan bir örnekle anlatır:

"Vâkıâ Garplı seyyâhlar Şark'ı da gezerek birer seyâhatnâme yazmışlarsa da onlara ne dereceye kadar itimâd olunabilir, bilemem. İbrahim Bey merhûm ile bir gün Şam'da oturuyorduk. Söz müşârû'n-ileyin Avrupa'daki müsteşriklerle buluştuğu devre intikâl etti: Burada ismini söylemek biraz kabalık olacak, bir müsteşrik kendisine Tibet hakkında yalan yanlış bir yığın mâlûmat verirken sol elini göstererek: "Bak! Benim bu elim işte orada sakat oldu." demiş. İbrahim Bey bu vak'ayı yine o memlekette birine anlatınca karşısındaki: "Hay maskara herif hay! Size böyle söyledi ha?"

^x *Safahat*'tan yapacağımız alıntılarda sadece sayfa numarası vermekle yetineceğiz. Söz konusu numaralar şu baskıya aittir: Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat (Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir)*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

² Mehmed Âkif, "Gayet Mühim Bir Eser", *Sırat-ı Müstakim*, c. 4, Adet:97, 1 Temmuz 1326, 7 Recep 1328, s. 322.

Ayol o anadan doğma sakattır. Hatta çocukken biz onu çolak! çolak! diye kızdırırdık.” demiş.

Şimdi bu kadar cesûr bir yalancıdan kimsenin gidip göremeyeceği memleketler hakkında neler beklemezsiniz!”³

Ancak Âkif bu noktada sadece Batılı seyyaha değil, Doğulu Evliya Çelebi’ye de sıcak bakmaz. Zira onun ilginç bir açığını ise bizzat kendisi yakalamıştır:

“Gerçek! Bizim Evliya Çelebi merhûm da var... Lâkin doğrusunu isterseniz benim ondan da gözüm yılmıştır. Anlaşılan merhûm ara sıra cezbeyle gelmiş ki eserlerinde ancak meczûblardan sâdir olacak rivâyetler var. Bizim Ayasofya Câmî’inin üç yüz kapısı olduğunu, altından bir ucu ta kubbeye dayanan bir gizli yol bulunduğunu ben hazretin bir eserinde görmüştüm. Herkesin bildiği Ayasofya hakkında böyle söyleyen bir seyyâh artık Çin-i Maçin faslında neler söyler yahud neler söylemez!”⁴

Yazının devamında sözü uzatmayarak, “biz Asya’mız hakkında doğru ma’lûmâtı doğrudan doğruya Abdü’r-reşid İbrahim Efendi hazretlerinden alacağız.” der ve bunun sebeplerini şöyle açıklar:

“(....)

Hazret Asya’nın her tarafını senelerce gezmiş, bir koca kıt’ada sâkin insanların mâzîsini tahkîk etmiş, hâlini tedkîk etmiş, bunlarda sa’âdet görmüşse esbâbını aramış, sefâlet görmüşse menb’asını taharrî etmiş. Evlâdını, iyâlini, memleketini sırf bir hiss-i cûşâcûş-ı hamiyyetle bırakıp yola çıktığı hâlde gezdiği yerlerde hiç hissiyâtına mahkûm olmamış. Evet âlem-i İslâmın felâhu için çırpınıp duran bu mu’azzam kalb başkalarının fazâ’iline karşı lâkaydı kalmamış: O, bir Mecûsîye, bir Bûdiye atfettiği nazar-ı tedkîk ve intikâdı bir Müslümâna da atfetmiş.

Bugün zillet içinde, sefâlet içinde çalkanıp duran cihân-ı İslâmın bir çok menâzırı, bir çok tezâhüratı zavallıyı adım başında ağlatmış olmakla

³ aynı yer

⁴ aynı yer

beraber o etrafını iyi görmek için gözlerini sile sile yoluna devam eylemiş.
(.....)

Vâkı'a Abdü'r-reşid'in bu Seyâhatnâmesi insana o kadar keyif vermiyor. Çünkü birçok acı hakikatleri olanca acılığıyla, olanca üryanlığıyla gösteriyor, Şarkın emrâz-ı içtimâ'isini ortaya döküyor. Lâkin hastalık bütün a'râzıyla, edvâriyle meydâna çıkmalıdır ki müdâvâtı kâbil olsun, esbâbi bertaraf edilebilsin."⁵

Yazıdan aktarılan parçalar, sanırım M. Âkif'in Doğu ve Batı meselesine peşin hükümlerle değil, belli ve objektif kriterler çerçevesinde yaklaştığını göstermektedirler.

DOĞU DÜNYASI KARŞISINDA M. ÂKİF

Merhum Âkif, Doğu'nun geçmişiyile, hâliyle ve geleceğiyle yakından ilgilenen bir şahsiyettir. "Âlem-i İslâm" adlı eserini hararetle tavsiye ettiği Abdü'r-reşid İbrahim Efendi gibi o da, bu meselede "hissiyatına mahkûm olmamış" ve mümkün merteye objektif kalmaya çalışmıştır.

Âkif, geçmiş ve hâliyle Doğu hakkındaki görüşlerini âdetâ şu beyitte toplamış gibidir:

"Şark'ın ki mefâhir dolu, mâzî-i kemâli,

Yâ Rab, ne onulmaz yaradır şimdiki hâli! (s. 472)

Eserlerin değişik yerlerinde Şark'a ait mükemmel geçmişin övünülecek şanlı tablolarını anlatan⁶ sanatçı, hâl'in onulmaz yaralarını da bir bir teşhis etmekten ve yazmaktan çekinmemiştir. Mesela "Şark" adlı manzumesinde onun, içinde yaşadığı Doğu dünyası ile ilgili acı gerçekleri bütün çıplaklığıyla nasıl yansıttığını birlikte görelim:

"Musallat, hiç göz açtırmaz da Garb'ın kâbûsu,

Asırlar var ki, İslâm'ın muattal, beyni, bâzûsu.

⁵ aynı yazı, s. 322-323.

⁶ Bunlardan sadece bir kaçını için bkz. *Safahat*: 83-90, 198-199, 244 vd. (Son örnek, "Getir hayâline bir kerre Sadr-ı İslâm'ı" mısra'ı ile başlamaktadır.)

“Ne gördün, Şark’ı çok gezdin?” diyorlar. Gördüğüm: Yer yer,

Harâb iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler;

Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;

Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar;

Bükülmüş beller; incelmış boyunlar; kaynamaz kanlar;

Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; paslı vicdanlar;

Tegallübler, esâretler; tehakkümler, mezelletler;

Riyâlar; türlü iğrenç ibtilâlâlar; türlü illetler;

Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;

Ekimsiz tarlalar; ot basmış evler; küflü harmanlar;

Cemâ’atsiz imamlar; kirli yüzler; secdesiz başlar;

“Gazâ” nâmiyle dindaş öldüren bîçâre dindaşlar;

İpissiz âşîyanlar; kimsesiz köyler; çökük dâmlar;

Emek mahrûmu günler; fikr-i ferdâ bilmez akşamlar!..” (s. 438)

Manzumenin kalan kısmında:

“Geçerken ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum;

Duyan yok, ses veren yok, bin perîşan yurda başvurduğum.”

sözleriyle acı manzarayı ağlayarak tesbite devam eden şair, peşpeşe sorduğu sorularla, “insâniyyetin mehdi” sayılan, “nebîler fıskırıp” duran ve bin bir türlü ihtişamıyla ünlenen bu Şark topraklarının mâzisi ile hâli arasındaki çelişkiyi vurgulamaya çalışır.

Başka yerlerde de Şark’ın bir çok bakımdan -özellikle Garp’tan geri kalmışlığını dile getiren⁷ M. Âkif, bunun sebepleri üzerinde de durur. Ona

⁷ Âkif manzumelerinde olduğu gibi (aktardıklarımıza ilave olarak meselâ bakınız. *Safahat*, s. 235, 295) nesirlerinde de Şark’ın Garp’tan hemen her alanda geri kaldığını açıkça ifade eder. İşte bir örnek: “Şarklılar

göre Doğu dünyası cehalet, tefrika, ümitsizlik, batıl inanç, halkla aydının ters düşmesi, tembellik, hissizlik, mesuliyetsizlik, yanlış tevekkül ve kader anlayışı, kendi kültür değerlerinden uzaklaşmak gibi, -her biri ayrı bir çalışmaya konu olabilecek⁸- pek çok sebepten dolayı bu içler acısı hallere düşmüştür. “Fatih Kürsüsü”nde sözü yine bu meselelere getiren Âkif, yer yer çarpıcı ironik bir yaklaşımla Doğu dünyasındaki mesela tembelliği ve yanlış tevekkül anlayışını şiddetle yerer:

““Çalış!” dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun,

Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!

Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!

Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,

Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!

Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,

Birer birer oku tekâmîl edince defterini;

Bütün o işleri Rabbim görür: Vazifesidir...

Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!

Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...

Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!

Onun hazîne-i in'âmı kendi veznendir!

Havale et ne kadar masrafın olursa... Verir!

herşeyde olduğu gibi edebiyatta pek geri; Garplılar herşeyde olduğu gibi edebiyatta pek ileri.” Bkz. (İmzasız), “Edebiyat”, *Sebilü'r-reşâd*, c. 8-1, adet: 183, 24 Şubat 1327/19 R.e. 1330, s. 9.

⁸ Nitekim bunlardan bazıları hakkında çalışmalar yapılmıştır. Mesela bakınız: Doç. Dr. M. Orhan Okay, “Kader ve İrade Problemi karşısında Mehmed Âkif”; Arş. Gör. Âlim Gür, “Safahat'ta Halk ve Aydın Üzerine Düşünceler”, *Mehmet Âkif İlmî Toplantısı* (Bildiriler), Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1989, s. 166 vd., s. 149 vd.

Silahı kullanan Allah, hudûdu bekleyen O;

Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O;

Çekip kumandası altında ordu ordu melek;

Senin hesâbına küffârı hâk-sâr edecek!

Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:

“Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızır’ı göndersin!

Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;

Şifâ hazînesi derhal oluk oluk akacak.

Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;

Çoluk çocuk O’na aid: Lalan, bacın, dadın O;

Vekîl-i harcın O; kâhyan, müdür-i veznen O;

Alış senin de, mes’ûl olan verişten O;

Denizde cenk olacaktı... Gemin O, kaptanın O;

Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;

Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O;

Tabîb-i âile, eczâcı... Hepsi hâsılı O.

Ya sen nedin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!

Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!

Hudâ’yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;

Utanmadan da tevekkül diyor bu cür’ete... Ha?” (s. 240-241)

Sanatçı, yine “Fatih Kürsüsü”nde; onursuz ve şahsiyetsiz dış politikalar yüzünden milletler arasında “dilenci mevkii”ne düşüşü de ağır ve alaylı bir dille eleştirmiştir. (s. 239)

Acaba bu son derece çarpık ve korkunç noktalara nasıl gelindi? Geçmişteki onca fazilet ve büyüklüğüne rağmen Doğu’nun bu denli kötü hallere düşüşünde, hiç şüphesiz toplumları hâkim konumda tutan ilim ve fenden mahrum oluşun, gittikçe cehalet içinde kalışın önemli payı vardır. M. Âkif aşağıdaki mısralarıyla bu gerçeğin altını çizer:

“Bizler, edvâr-ı faziletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdınız, oğlum, ancak,
O fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,
Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,
Bir düşüş düştü ki: Davransa da sarsak sarsak.
Garb’ın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm;
Çünkü, hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrûm.” (s. 430-431)

Daha sonra şair, bu atmosferde Doğu’nun zamanla “marifetten de, faziletten de cüdâ” kaldığını belirtir. (s. 431)

Karşı karşıya bulunduğu böylesine “musibetler”e rağmen hâlâ uyumaya devam eden (s. 448), Doğu dünyasını uyandırmaya çalışan (s. 280-281) Âkif, âdeta şok tedavisi uygulamak istercesine zaman zaman sert ve aşağılayıcı ifadelere de başvurur. Hata bazen aşırı öfkelenerek, Şark’ın kayıtsız suratına tükürülmesini bile ister:

“Ey bu toprakta birer na’ş-ı perîşan bırakıp,
Yükselen, mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: Şevk-ı şehâdetle coşan bir kan var...”

Bizde leşten daha hissiz, daha kokuşmuş can var!

Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârimıza!

Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!

Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark'ın, tükürün!

Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!" (s. 186)

Aslında bu aşağılayıcı hakaretler de dahil, bir çok olumsuzluğun sayılıp dökülmesi, şefkat dolu bir babanın haylaz evladını ıslah için zaman zaman azarlamaya varan sert uyarılarına benzemektedir. Nasıl ki o babanın uyarıları çocuğunu ıslaha yönelikse, Âkif'in bu yaklaşımı da içinde yaşadığı Doğu dünyasını uyandırmaya, iyileştirmeye, kalkındırmaya yöneliktir. Bu yüzdendir ki o, Doğu'nun karanlıktan kurtulması için;

"İlâhî! Bir müeyyed, bir kerîm el yok mu, tutsun da,

Çıkarsın Şark'ı zulmetten, götürsün fecr-i maksûda?" (s. 445)
şeklinde dua eder.

Yine o, Doğu'nun geleceği konusunda da ümitsiz değildir. Nitekim Âkif, gereğince fiilî ve kavfî duaların yapılması hâlinde, Doğu'da ezelf fecrin yakında doğacağına olan kuvvetli inancını şöyle dile getirir:

"Mâdâm ki Hakk'ın bize va'dettiği hakır.

Şark'ın ezelf fecri yakındır doğacaktır.

Hiç bunca şehîdin yatarak gövdesi yerde,

Deryâ gibi kan sîne-i hilkatte tüter de,

Yakmaz mı bu tûfan, bu duman, gitgide Arş'ı?

Hissiz mi kalır lücce-i rahmet buna karşı?

İsyan bize râci'se de, bir böyle temâşâ,

Sıgmaz sanırım, adl-ı İlâhîsine, hâşâ!" (s. 456)

BATI DÜNYASI KARŞISINDA ÂKİF

M. Âkif, Batı ve Batılılaşma meselesine de, bazı sözde aydınlar gibi topyekûn “tarafdar” veya “karşıt” olmamıştır. O, Şark-İslâm kültür ve medeniyeti ile Batı dünyasını yakından tanımış ve bu meseleye mümkün merteye gerçekçi yaklaşmış aydınlarımızdandır. Bu yüzden onun hem “karşıt”, hem de “tarafdar” olduğu hususlar ve kesimler vardır.

Hiç şüphesiz Âkif, Doğu’ya, özellikle İslâm dünyasına “musallat, hiç göz” açtırmayan (s. 438), “ebedî gayz” (s. 456) besleyen ve mazlum milletleri ezen sömürgecilik zihniyetine sahip bir Batı’ya tarafdar olamazdı. Bu yüzden o, değişik mânzumelerinde, medeniyet maskesi altındaki vahşice uygulamaları bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiş ve bunlara var gücüyle karşı çıkmıştır⁹. “Tek dişi kalmış canavar”a benzettiği böylesi medeniyet anlayışını¹⁰ teşhir etmekle kalmamış, bu maskeyi takıyan “Ehl-i Salîb”i oldukça sert bir dille yermiştir de:

“Tükürün Ehl-i Salîb’in o hayasız yüzüne!

Tükürün onların asla güvenilmez sözüne!

Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:

Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!” (s. 186)

Âkif, sadece saldırgan yabancılara değil, Doğu ve Batı’yı yüzeysel ve yanlış anlayan yerlilere de karşıdır. Bunları millete tanıtmayı kendine bir görev bilir:

“Düşme ey âvâre millet, bunların hızlânına;

⁹ Mesela bunların bazıları için bakınız. *Safahat*, s. 185, 411.

¹⁰ İstiklâl Marşı’nda tek dişi kalmış canavara benzettiği Batı’nın maddî bakımdan ne kadar güçlü olursa olsun Doğu’nun imanını boğamayacağını bildiren Âkif (s. 509), “Süleyman Nazîf’e” başlıklı manzumesinde ise benzer duygu ve düşüncelerini şöyle ifade eder:

Can gitti, vatan gitti, bıçak dîne dayandı;
Lâkin, o zaman silkinerek birden uyandı.
Bir gör ki: Bugün can da onun, kan da onundur;
Dünyâ da onun, din de onun, şan da onundur.
Bîn parça olan vahdeti bağlarken uhuvet,
Görsen, ezeli râbîta bir buldu ki kuvvet:
Saldırsa da kırk Ehl-i Salîb ordusu, kol kol,
‘Dört yüz bu kadar milyon esîr olmaz, emîn ol.’ (s. 456).

Vâkıfız biz hepsinin pek muhtasar irfânına:

Şark'a bakmaz, Garb'ı bilmez, görgüden yok yâvesi:

Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermayesi!" (s. 202)

Bu hüviyete sahip insanları, özellikle aile, ahlâk ve namus konusunda kendi değerlerimize ters inkılâplar yapmak isteyenlerinden dolayı o, ağır bir dille eleştirir. (s. 200-201)

Öte yandan Avrupa'yı iyi tanımayan ve bu yüzden onlara hür düşünceli gibi görünme yolunu seçen mütefekkirlerimize de şairin diyecekleri vardır:

"Mütefekkirleriniz anlaşılın, pek korkak,

Yâhud ahmak... İkisinden bilemem hangisidir?

Sanıyorlar ki: "Bugün Avrupa tek mil kâfir.

Mütedeyyin görünürsek, diyecekler, barbar!

"Libri pansör" geçinirsek, değişir belki nazar"" (s. 175)

Eserlerinde taklide, körü körüne hayranlığa, herşeyi hatta imkansızları da Avrupa'dan isteyeşe karşı çıkan Âkif¹¹, mütefekkir geçinenlerin Garplılaştırma konusuyla ilgili iki mühim yanlına da işaret eder. Bunlardan biri, her bakımdan Avrupalının izini takip etmek, ikincisi ülkemizin ilerlemesine engel görülen din kaydını kaldırmak şeklinde özetlenebilir. (s. 170)

Bu tür iddiaların yanlışlığını bizzat Âkif gösterir. O, ilerleme yolunda atılan her adımın tamamen milletlere ve cemaatlere göre değiştiğini, başka bir kavmin izinden yürümenin çoğu zaman helâk edici olduğunu ve insanlığın son hedefe ulaşma çabasında, her milletin kendi umumî ruhunda bulunan "mâhiyyet"lere, yani kendi mukaddes değerleriyle, öz kültürlerine uygun

¹¹ Manzumelerindeki konuyla ilgili bazı yerler için bakınız. **Safahat**: s. 165, 218, 373.

Nesir yazılarında her türlü taklide karşı çıkışı için bakınız. Mehmed Âkif, "Hasbihal", **Sebilü'r-reşâd**, c. 10, adet:248, 30 Mayıs 1329/7 Receb 1331, s. 221. Yine aynı eserdeki kılık-kıyafet taklidiyle medenî olunamayacağı fikri için bakınız: Mehmed Âkif, "Eski Hâtıralar", **Sırât-ı Müstakim**, c. 4, adet:89, 6 Mayıs 1326/10 C.e. 1328, s. 188.

hareket etmesi gerektiğini belirtir. Aslında, mütefekkir geçinenler bu “mâhiyyet”in kıymetini hakkıyla anlayıp, kaç safhası varsa aydınlatsalar ve o ilahî feneri önden çekecek olsalar, arkalarından cemâatin de ileri doğru yürüyeceğinden şâirin hiç şüphesi yoktur. (s. 173-174)

Öte yandan ona göre bazı mütefekkirlerin İslâm’ı ilerlemeye engel zannetmeleri de dini hiç anlamadıklarını göstermektedir. Zira onlar bilmiyorlar ki, İslâmiyet öteden beri ilimleri beslemiştir. Gerçi Müslüman devletlerin geri kalmışlığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bu durum İslâm dininden değil, müslüman milletlerle ilgili çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. En önemli sebeplerden birini şair şöyle tesbit eder:

“Müslümânlık” denilen rûh-ı İlâhî, arasak,

“Müslümânız” diyen insan yğımından ne uzak!” (s. 174)

Bu itibarla Âkif, dini, terakki açısından sağlıklı bir şekilde inceleyebilmek için, “Asr-ı Saadet”e fikren ulaşmayı, yani İslâmın doğuşuna yakın yıllara gitmeyi doğru bulur. O devirde, otuz yılda otuz bin senelik bir terakkî ile , insanlığın görmediği harika bir sürat kaydedildiğini ve vahşetin derinliklerine daldıkça dalarak, evladını dipdiri iken kum çöllerine gömenlerin her bakımdan olumlu yönde nasıl değiştiklerini bir bir anlatır. (s. 174-175)

Bütün bunlar ayan beyan ortada iken bazılarının ısrarla bazen fikirleri halka telkine kalkışıp, dinin sesini susturmaya çalışmalarına çok sinirlenir ve der ki:

“Hele i’lânı zamanında şu mel’un harbin,

“Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb’ın;

O da Allah’ı bırakmakla olur.” herzesini,

Halka îman gibi telkîn ile, dînin sesini

Susturan aptalın idrâkine bol bol tükürün!..” (s. 186)

Hiç şüphesiz böylesi aşırı yaklaşımlar, Batılılaşma meselesinde halkı tamamen zıt yöne sürüklemiş, Âkif bundan da rahatsız olmuştur. Zira halk bu sefer göreneğin hükümlerine sımsıkı bağlanarak Batı’nın fikirlerini ve

eserlerini topyekûn düşman tanımış, değil dışarıdan gelecek yeniliklere; yerli, haklı ve gerekli yeniliklere bile düşman kesilmiş, helak edici bir zanna kapılıp, “Bu fesadın başı hep fen okumaktır” demiş ve onu mahvetmeye kalkışmıştır. (s. 171)

Diğer taraftan “Kimi Garb’ın yalnız fuhşuna hasbî simsar” (s. 172) dediği bazı edipler ile, Avrupa’nın meziyetlerini ve güzelliklerini değil de rezilliklerini benimseyen ve kendilerine aydın gençler denen kesim de onun hiciv oklarına hedef olmuşlardır. Sözde aydın gençleri ve anlayışlarını, yer yer ironik bir yaklaşımla uzunca anlatan şâir, sonra tanıdığı bir örnekten hareketle bazen sert, bazen alaycı bir dille şu şekilde yerer:

“Nedir alâkası yirminci asr-ı irfanla

Bu şaklaban herifin? Anlamam ayıp değil a!

Metâ’-ı fazlı mı varmış elinde gösterecek?

Nedir meziyyeti, görsek de bâri öğrensek.

Hayır! Mehasin-i Garb’ın birinde yok hevesi;

Rezâil, oldu mu lâkin, şîâridir hepsi!

Bütün kebâire tiryaki bir kopuk tanırım...

-Ne oldu bilmiyorum şimdi, sağ değil sanırım-

Kumar, şenâ’atin aksamı, irtikâb, içki...

Hülâsa defter-i a’ mâli öyle kapkara ki:

Yanında leyl-i cehennem, sabâh-ı cennettir!

“Utanmıyor musun? Ettiklerin rezâlettir!”

Denirse kendine, milletlerin ekâbirini:

Sayardı göstererek hepsinin kebâirini:

“Filân içerde... Filân fuhşa münhemikti...” diye,

Mülevvesâtını bir bir ricâl-i mâzîye

İzâfe etmeye başlardı pâye vermek için

“Peki! Fezâili yok muydu söylediklerinin?”

Diyen çıkarsa “müverrihlik etmedim!” derdi

Şu zübbeler de, bugün, aynı rûhu gösterdi.

Fransız’ın nesi var? Fuhşu, bir de ilhâdı;

Kapıştı bunları “yirminci asrın evlâdı!”

Ya Alman’ın nesi var zevki okşayan? Birası;

Unuttu ayrıntı, ma’tûha döndü kahrolası!

Heriflerin, hani, dünyâ kadar bedâyi’i var:

Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâyi’i var.

Giden birer avuç olsun getirse memlekete;

Döner muhîtimiz elbet muhît-i ma’rifete.

Kucak kucak taşıyor olmadık mesâvîyi;

Beğenmesek “medeniyyet!” diyor; inandık, iyi!

“Ne var, biraz da ma’ârif getirmiş olsa...” desek.

Emîn olun size “hammallık etmedim!” derdi..” (s. 264-265)

Aktardığımız son parçadaki; “dünya kadar bedâyi’i var, ulûmu var, edebiyatı var, sanâyi’i var”, “Giden birer avuç olsun getirse memlekete- Döner muhîtimiz elbet muhît-i ma’rifete” yollu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Âkif, Batı’nın birtakım olumlu yönlerinin bulunduğunu ifade etmekle kalmamış bunların ülkemize getirilmesini de savunmuştur.

Evet! Şaire göre; ilimde, fende, edebiyatta, sanâyide, özellikle de teknik ve teknolojik alanlarda Batı'nın ileri olduğu inkar edilemeyecek bir gerçektir. Nitekim o Fatih Kürsüsü'nde;

“Bakın mücahid olan Garb'a şimdi bir kerre:

Havâyâ hükmediyor kâni olmuyor da yere.” (s. 235)

dedikten sonra manzumenin devamında, Batı'daki teknolojik gelişmeleri anlatarak över. Doğu'nun ise geri kalmışlığını imkânsızlık ve fakirliğini gözler önüne serer. (s. 235 vd.)

İşte Âkif bu durumdan kurtulmamız ve ilerleyebilmemiz için gerekli şeyleri Batı'dan yurdumuza getirmeye ısrarlı bir şekilde taraftar olmuştur. Bir çok yerde konuyla ilgili görüşlerini ifade eden şâir¹², Batı'dan neleri nasıl almamız gerektiğini “Süleymaniye Kürsüsü”nde net ve derli toplu olarak açıklamıştır:

“Sırr-ı terakkînizi siz,

Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.

Alınız ilmîni Garb'ın alınız san'atını;

Veriniz hem de mesâîmize son sür'atını.

¹² Manzumelerinde meselâ Batı'nın ilmîni bir an evvel almamız gerektiğini tavsiye eden yerlerden bazıları için bakınız. **Safâhat**: s. 432, 433.

Şâir, nesirlerinde de konuyla ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Nitekim bir nesrinde o, Avrupalıların hakkımızdaki olumsuz düşüncelerini özetledikten sonra şunları söylemiştir: “Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetleri, sanayideki terakkileri inkar olunur şey değildir. Ancak insanîyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki bu terakkileriyle ölçmek kat'iyen doğru değildir. Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır.” Bakınız: Vehbi Vakkasoğlu, **Mehmed Âkif**, 2. bsk., Yeni Asya Yay., İstanbul, 1976, s. 268-269.

Öte yandan makalelerinden meselâ birinde de edebiyat açısından Batı'dan nasıl faydalanabileceğimizi bulabiliyoruz. Mehmed Âkif, “Edebiyat Bahisleri: Plân-2”, **Sebilü'r-reşâd**, c.8-1, adet:22-204, 19 Temmuz 1328/18 Şabân 1330, s. 417. İmzasız bir yazısında ise Âkif, Garp'luların her şeyde olduğu gibi edebiyatta da ileri olduklarını açıkça belirttikten sonra: “Biz onların edebiyâtından yalnız san'at cihetiyle istifade etmek isteyeceğiz. Yoksa ecnebî emtî'asını yerli metâ'ı yerine satmayacağız. Sımsarlığın bu türlü sü dolandırıcılık olduktan başka kendi hissiyatımızın, kendi efkârımızın, elhâsıl kendi hayatımızın kıyâmete kadar işlenmeyerek hem eşyâ sırasında kalmasına sebep olur ki hem ayıp, hem günâhtır.” der. Bkz. “Edebiyyat”, **Sebilü'r-reşâd**, c. 8-1, adet: 1-183, 24 Şubat 1327/19 R.e.1330, s. 9.

Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,

İyi hatırda tutun ettiğim ihtârı demin:

Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,

Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz." (s. 176)

Garb'tan istifade hususunda Âkif, iki milleti de örnek gösterir. Bunlarda biri Japonlardır. Zira Batı medeniyeti oraya sadece fenniyle girebilmiştir. Japonlar Batı'dan gelenlere kendi değerlerini esas alarak gümrük uygulamışlar; faydalı olanı almışlar, ne kadar maskaralık varsa kapıdan kovmuşlardır:

"Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...

O da sâhiplerinin lâhik olan izniyle.

Dikilip sahile binlerce basîret, im'ân;

Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!

Garb'ın eşyâsı, eğer kıymeti hâ'izse yürür!"

Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!" (s. 157)

Şairin verdiği ikinci örnek Hintliler, özellikle de İngiltere'de müsbet ilim tahsil eden Hintli müslüman gençlerdir. Âkif, milliyet duyguları sağlam o Hintlilerin Batı karşısındaki tavırlarını takdir dolu ifadelerle şöyle anlatır:

(.....)

"Ulemâ var ki: Huzûrunda bugün Garp eğilir.

Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de:

Bunların birçoğu tahsîl eder İngiltere'de;

Sonra dindaşlarının rûhu olur, kalbi olur,

Çünkü azminden, ölüm çıksa, o dönmez, sokulur.

Öyle maymun gibi taklîde özenmek bilmez;

Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez.

Garb'ın almışsa herif, ilmini almış yalnız,

Bakıyorsun: Eli san'atlı, fakat, tırnaksız!

Fuğuşu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözü tok;

Şer'-i ma'sûma olan hürmeti bizlerden çok." (s. 158)

Toparlamak gerekirse, Şark-İslâm kültür ve medeniyeti ile Batı dünyasını yakından tanımış aydınlarımızın temsilcilerinden biri konumunda olan şair M. Âkif Ersoy, Doğu ve Batı meselesine mümkün mertebe peşin hükümlerden uzak ve gerçekçi bir şekilde yaklaşmaya çalışmıştır. Ona göre, çeşitli sebeplerden dolayı, bazı alanlarda, genelde Doğu'nun özeldê ülkemizin Batı'dan geri kaldığı inkâr edilemez bir gerçektir. Geri kaldığımız alanlar ise; bilim, sanat ve teknik başlıkları altında toplanabilir. Bu yüzden de Batılılaşma kültürel bir gümrüğe tâbi tutulmalı; sadece topluma yararlı olacak ve temel değerlerimizi zedelemeyecek bilim, sanat ve teknoloji alanlarındaki yenilikler alınmalıdır.

fonksiyonunu üstlendiğini söylemek mümkündür. Çünkü hemen bütün televizyon toplumlarındaki geleneksel ve temel eğitim grupları da, tıpkı diğer sosyal gruplar gibi, televizyonun çizdiği rotayı izlemektedir.

Televizyonun evrensel anlamdaki egemenliğinden bu yana geleneksel eğitim gruplarının yeni kuşaklara aktaracakları bir toplum kültüründen söz etmek zaten pek mümkün değildir. Çünkü televizyon, çıkarlarıyla bağdaştıramadığı, toplumların binlerce yıldır yaşayarak geleceğe aktara geldikleri kültürlere yakınlık duymamış, onları tanımamış, kendi felsefesinin özellikleriyle oluşturulmuş bir kültürü üretip yaymayı tercih etmiştir. Televizyonun, toplumlar üzerinde ezici bir egemenlik kazandığı noktadan itibaren toplumların temel eğitim grupları da eğitim faaliyetlerinde çoğunlukla televizyonu referans olarak kullanmaktadır.

Televizyon, kâr amaçlı hedefleri çerçevesinde her şeyden önce, insan eğitiminin temel noktası hedefi olan ruh eğitiminin can alıcı noktasını kavramış görünmektedir.

“Televizyon, ruh coğrafyasının önemli bir biçimlendiricisidir. O daha çok umutları fiziğe dönüştürerek inşa etmekte, insanlara, nasıl düşünüleceğini öğretmektedir.”¹⁰

Televizyon temel öğretim biçimi, ekranda görülenleri tekrar ve taklit etmeye dayanmaktadır. İnsanlar, televizyon ekranında her gün yüzlerce kez göre geldikleri ve çekiciliğine kapıldıkları hareket, söz ve düşünce biçimlerini olduğu gibi yinelenmek yoluyla yaşam pratiklerine geçirmekte ve yerleştirmektedir. Taklit ederek öğrenme ise, sağlıklı eğitim yöntemleri içinde kabul görmeyen ve onaylanmayan bir yoldur¹¹.

Televizyon, eğitim anlamını ve içeriğini kabullenmez görünmektedir. Geçmiş kuşakların nasıl yaşadığını, onların değerlerinin neler olduğunu, hangi ölçülerde hareket ettiklerini öğretmeyi görev olarak üstlenmemektedir. Çünkü bu görevin onun amaçlarıyla ve hedefleriyle bir ilgisi ve yakınlığı yoktur. O bugünün aracıdır ve insanlara yalnızca bugün nasıl davranacaklarını, nasıl

¹⁰ Novak Michael, a.g.e., s. 20.

¹¹ Sultan Veled, Maarif, Çev. Meliha Ü. Anbarcıoğlu, 3. Baskı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1984, s. 129.

konusacaklarını, nelerden hoşlanacaklarını öğretmektedir. Onun dün yaşananlarla, daha öncekilerle bir ilgisi ve ilişkisi yoktur. Çünkü dünün değerleri ona bir şey kazandırmamaktadır. O, günübürlük akımların, sözlerin, modaların, alışkanlıkların aracıdır. Bilgiler, alışkanlıklar, olaylar her gün değişebilir. Öğrettiklerinin bir esasa dayanıp dayanmaması, toplumsal ahlak açısından doğru olup olmaması önemli değildir. O, insanları her gün sürekli oyalamanın bir yolunu bulmakta ve onlar için günübürlük yaşama bilgileri üretmektedir.

Televizyon programcısının, eğitici olmayan ve etik düzeyi de bulunmayan programlar konusunda son derece ısrarlı bahaneleri bulunmaktadır: “Maalesef, bunun yolu budur, bu böyledir. İnsanlar, duygular, korkular, ümitler ve endişelerle hareket ederler; bilgiyle değil!”¹² Böylelikle televizyon, asıl hedefinin ve buna dayalı sorumluluğunun bilgilendirmek ya da eğitmek olmadığını daha en baştan ifade etmektedir. Bugün geldiği noktada, televizyonun kitleler üzerindeki yönlendirici gücü tartışmasız onaylanmaktadır. Bu noktada bireyler gibi toplumsal eğitim grupları da televizyona neredeyse teslim olmuş görünmektedir. Bir annenin çocuğuna ya da bir öğretmenin öğrencisine herhangi bir konuda vereceği bilgi ya da örnek artık çoğunlukla televizyondan alıntılanmakta ya da ondan esinlenilmiş olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından televizyonun örnekleri değerli bulunmaktadır. Bilginin ve örneğin verilmiş biçimini ve yöntemini bile genellikle televizyon göstermektedir.

Televizyonun eğitici olup olmaması, televizyonun kendi tercihi ve tavrıyla ilgili olduğu kadar, izleyicinin izleme biçimi ve alışkanlıklarıyla da yakından ilgilidir. Televizyonlarını sürekli açık tutan izleyiciler programlara, televizyonlarını belirli programlar için açan, bittiğinde kapayan izleyicilerden daha az ilgi göstermektedirler. Böylelikle, ancak televizyonu bilinçli olarak kullanan izleyicilerin televizyon aracılığıyla eğitilme şansı olmaktadır. Bunun yanı sıra, televizyonun bilgi verme gücü, evde bulunmasıyla büyük ölçüde azalmaktadır. Çünkü ev, ilginin en fazla dağıldığı mekandır. Bir diğer önemli nokta ise, izleyicinin bilgisinin çokluğu oranında televizyonun bilgilendiriciliğinin azalmasıdır. Yani televizyon dışındaki araç ve yöntemlerle

¹² Merton Robert K., *Mass Persuasion: The Moral Dimension*, THE PROCESS AND EFFECTS OF MASS COMMUNICATION, edited by Wilbur Schramm, Illinois 1954, s. 424-427.

bilgilendirilmiş ve eğitilmiş bireylerin televizyon aracılığıyla bilgilendirilmesi ve eğitilmesi olasılığı daha düşüktür¹³.

Bilim eğitim çevrelerinin görüşleri ne olursa olsun, sonuçta televizyon, toplumsal eğitim faaliyetlerine doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunmaya eğilimli veya niyetli görünmemektedir. Onun hedefi çok daha başka bir yönde belirmektedir. Televizyon belki de, eğitilmemiş insanlardan oluşan kitlelerin varlığıyla çıkar egemenliğini sürdürmeyi düşünmektedir. Ancak onun bu düşüncesi, toplumun televizyonu, eğitici bir araç olarak görmesi ya da görmek istemesi yönündeki eğilimini engelleyememektedir. Toplum, televizyonun da içinde bulunduğu teknik, ekonomik, politik, kültürel koşullarla oluşan ortam içinde, geleneksel eğitim gruplarının işlevlerini televizyona yüklemektedir. Bu yüzden de eğitim konusunda istekli olmamasına karşın televizyon, toplumsal eğitim gruplarının işlevlerini ve önemlerini üstlenme zorunluluğuyla karşı karşıya görünmektedir. Bu görevi ona toplum vermektedir. Bu noktada da, toplumla televizyonun isteklerinin ve hedeflerinin çatışması gündeme gelmektedir.

¹³ Groombridge Brain, *Televizyon ve Toplum*, Çev. Aysel Usluata, İstanbul Reklam Yayınları 41, İstanbul 1976, s. 132.